

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Algemene tips	6
Symbolen	7
GPS-Tracks	8
Wandelen op de Camino Primitivo	9
Tips voor de uitrusting	15
Inlichtingen en adressen	25
Geschiedenis van de Sint-Jacobsroute	28
Overzichtskaart	32
Principado de Asturias – prinsdom Asturië	36
1 27,4 km Villaviciosa – Pola de Siero	38
2 17,5 km Pola de Siero – Oviedo	48
3 25,5 km Oviedo – Grado	56
4 31 km Grado – La Espina	63
5 23,8 km La Espina – Campiello	71
6 27,5 km Campiello – Berducedo via Ruta de los Hospitales	79
V6 14,1 km Campiello – Pola de Allande	87
V7 17,7 km Pola de Allande – Berducedo	90
7 19,7 km Berducedo – Grandas de Salime	93
8 25,3 km Grandas de Salime – A Fonsagrada	98
Galicia – Galicië	104
9 31,6 km A Fonsagrada – Castroverde	106
10 22,9 km Castroverde – Lugo	113
11 26,9 km Lugo – Ferreira	120
12 19,9 km Ferreira – Melide	124
13 33 km Melide – O Pedrouzo (Arca do Pino)	128
V11 28,8 km Lugo – Friol	133
V12 24,9 km Friol – Sobrado dos Monxes	139
V13a 22 km Sobrado dos Monxes – Arzúa	144
V13b 37,2 km Sobrado dos Monxes – O Pedrouzo (Arca do Pino)	147
14 19,7 km O Pedrouzo (Arca do Pino) – Santiago de Compostela ..	151

	De route naar Finisterre en Muxía	162
15	21,9 km Santiago de Compostela – Negreira	163
16	33,2 km Negreira – Olveiroa	167
17	31,1 km Olveiroa – Finisterre/Fisterra	170
18	28,4 km Finisterre/Fisterra – Muxía	176
19	31,5 km Olveiroa – Muxía	181
	Enkele Spaanse woorden voor onderweg	186
	Afstanden van onderdak naar onderdak	187
	Register	189

Symbolen

	pelgrimsherberg		treinstation
	hotel, pension		vliegveld
	camping		mis
	restaurant	†	bergtop
	café, bar (met kleine maaltijden)) (pas, zadel
	winkel, supermarkt) {	brug
	bankautomaat	⦿	kerk, kapel, klooster
	apotheek	⋮	archeologische vindplaats
	ziekenhuis, gezondheidscentrum (Centro de Salud)		vuurtoren
	post	⚡	picknickplaats
	zwembad		uitzichtpunt
	toeristeninformatie		afslag links resp. rechts
	bushalte		(drinkwater)bron
			zwemgelegenheid

Afkortingen

Alb.	Albergue = herberg
KH	door kerkelijke institutie geleide pelgrimsherberg
HI	jeugdherberg (Hostelling International; Albergue Juvenil)
SH	stedelijke pelgrimsherberg
PH/TH	privé (resp. toeristische) herberg, vaak ook voor niet-pelgrims
VH	door (St. Jacobsroute-)verenigingen geleide pelgrimsherberg
XH	herberg van de Galicische regering (Xunta de Galicia)
B	aantal bedden per herberg
W/D	wasmachine/wasdroger aanwezig, meestal tegen betaling
1pk	1-persoons kamer(s)
2pk	2-persoons kamer(s)
HP	halfpension; MO = met ontbijt
C/	calle (straat); s/n: zonder huisnummer (sin número)
wegen:	CA140 = regionale weg; NI21 = nationale weg; A15 = snelweg

Infrastructuur

Bij het kopie infrastructuur wordt voor elke plaats langs de route de aanwezige en voor pelgrims interessante infrastructuur met symbolen aangegeven (zie de legenda hierboven). Bij zeer kleine plaatsen dient u er op te letten, dat er vaak maar eenmaal per dag busverbindingen zijn en er vaak alleen kleine winkeltjes zijn. De adressen voor medische verzorging hebben meestal betrekking op

Centros de Salud, artsenposten van de Spaanse gezondheidszorg (openingstijden in de regel: ma.-vr. 8-15 uur, in grotere plaatsen vaak 24-uurs dienst), in steden ook op ziekenhuizen. In kleine dorpen komt soms maar een of meerdere keren per week een arts.

Cultuur, gastronomie en feestdagen/fiesta

Bij de afzonderlijke etappes staan korte beschrijvingen van de plaatsen en hun bezienswaardigheden (deels met openingstijden en toegangsprijzen, stand 2017). Ook wordt gewezen op gastronomische specialiteiten en op speciale feesten, feestdagen en evenementen. Elke plaats heeft minstens een groot patroonsfeest per jaar, verder zijn er de lokale en nationale feesten. De fiestas geven een goed inzicht in de plaatselijke tradities en Spaanse manier van leven, waarbij ook de vaak luidruchtige concerten horen, die tot in de vroege ochtenduurtdjes doorgaan – wie waarde hecht aan een goede nachtrust, dient daar rekening mee te houden.

Wandeltijden

De aangegeven tijden zijn gebaseerd op een gemiddeld wandeltempo van 3,5-4,5 km per uur (afhankelijk van het terrein); de in de tekst aangegeven tussentijden hebben steeds betrekking op de voorgaande plaats. Afhankelijk van persoonlijke conditie en vorm van de dag, de toestand van het pad, langere beklimmingen en afdalingen en de weersomstandigheden kunnen de tijden sterk afwijken.

Om een goede inschatting van de verschillende etappes te kunnen maken wordt in een korte inleidende beschrijving ingegaan op de toestand van het pad en eventuele moeilijkheden onderweg. Verder worden steeds de hoogtemeters aangegeven, die bij het klimmen en afdalen zijn te overwinnen. Ook wordt van iedere etappe een hoogteprofiel weergegeven. Voor een goede planning staan in het profiel naast de actuele telkens een deel van de voorgaande en de volgende etappe afgebeeld.

GPS-Tracks

Bij deze wandelgids kunnen op de website van Uitgeverij Elmar (www.uitgeverijelmar.nl) gratis GPS-gegevens worden gedownload. Gebruikersnaam: gast / wachtwoord: RWGCamPri2019192.

Alle GPS-gegevens werden door de auteur ter plekke opgenomen. Uitgever en auteur hebben de tracks en waypoints naar eer en geweten gecontroleerd. Toch kunnen we fouten of afwijkingen niet uitsluiten, bovendien kunnen de omstandigheden ter plekke zich inmiddels hebben gewijzigd. GPS-apparaat en -gegevens zijn een prima hulp bij de tochtplanning en navigatie onderweg, maar verlangen net als vroeger een zorgvuldige voorbereiding, eigen oriëntatievermogen en kennis van de beoordeling van terreinomstandigheden. Men moet voor de oriëntatie in het terrein ook nooit uitsluitend op GPS-apparaat en -gegevens vertrouwen.

Wandelen op de Camino Primitivo

Vermoeiend, veeleisend, uitdagend. De Camino Primitivo (Ned. 'oorspronkelijke weg' of 'eerste weg') gold lange tijd als iets voor insiders. Maar weinig pelgrims waagden zich op de eerste historisch vermelde St. Jacobsroute door het bergachtige en dunbevolkte achterland van Asturië en Galicië. In overeenstemming daarmee was ook het aanbod aan pelgrimsherbergen en overige infrastructuur beperkt. Maar juist deze 'oorspronkelijkheid' in de goede betekenis van het woord verleende de Camino Primitivo een mystieke sfeer. Stap voor stap maakten zijn vermeende nadelen – het ruige profiel, de afgelegenheid, het ontbreken van de typische pelgrimscommercie – hem tot het ideale alternatief voor de deels door de massa's overlopen en tot op het laatste detail georganiseerde andere St. Jacobsroutes. Bovendien is het een relatief korte route: vanaf Villaviciosa is het 350 km, vanaf Oviedo ongeveer 300 km naar Santiago de Compostela – de ideale afstand voor iedereen die over een beperkt tijdsbudget beschikt. De ironie van de geschiedenis: uitgerekend de oudste St. Jacobsroute ontwaakt als laatste uit zijn doornrosjeslaap. De groeiende populariteit valt af te lezen uit de statistiek van het pelgrimsbureau van Santiago de Compostela. In slechts vier jaar tijd is het aantal pelgrims op de Camino Primitivo verdubbeld: van 6879 pelgrims (3,2% van alle pelgrims) in 2013 tot 13.685 (4,6%) in 2017. Daarmee rukte hij op naar plaats 4, achter de Camino Francés (180.737/60%), de Caminho Português (59.235/19,7%) en de Camino del Norte (17.836/5,9%) en nog voor de Vía de la Plata (9138/3%).

De Camino Primitivo is deels ruig en wild, maar gemakkelijker dan zijn reputatie doet vermoeden (etappe V6).

Herbergen: Lugo (460 m, 98.300 inw.), (1) TH, ☉☉☉, 12 B/€ 15 MO. Alb. Casa da Chanca, Rúa da Chanca 51 (aan de route circa 800 m voor het centrum), tel. 648 574 300, www.alberguecasadachanca.blogspot.com.es, avondeten, ontbijt, W/D, tuin. Weliswaar ruim 15 min van het centrum, maar vrij nieuw, veel plaats en rustig gelegen. Vanaf 12 uur, april-nov. (overige tijd alleen met reservering). (2) XH, ☉☉☉, 44 B/€ 6. Rúa das Noreas (kort na het passeren van de stadsmuur rechts), keuken (zonder keukengerei), W/D. Niet gezellig, maar doelmatig, veel plaats. 13-22 uur, hele jaar. (3) TH, ☉☉, 42 B/vanaf € 10 (ook 1pk en 2pk, prijzen ter plekke). Alb. Roots & Boots (aan de route, circa 1,5 km voorbij het centrum bij de brug over de Miño), tel. 982 229 709 en 628 821 307, www.rootsandbootslugo.es. W/D, bar/rest. Hoewel fraai aan de rivier gelegen, in zijn geheel behoorlijk smoezelig, de badkamers waren in 2017 dringend aan renovatie toe, de bar direct onder de slaapzaal verstoort de nachtrust. De hele dag, hele jaar geopend.

Alternatief onderdak: Lugo: (1) Shiku Hostel (slaapzaal € 15, 2pk zonder badkamer € 28, met eigen badkamer € 35, 3pk € 38), Rúa das Noreas 2 (bij XH), tel. 982 229 935, www.shikuhostel.com. (2) B&B Muralla Romana (12 kamers, 1pk € 25-30, 2pk € 32-39, 3pk € 45), Rúa Cidade de Viveiro 5 (op de route langs de kathedraal, door stadsmuur, dan schuin links; centraal gelegen en goede prijs-kwaliteitsverhouding), tel. 982 804 522, www.bbmurallaromana.com. (3) Hostal-Albergue Lucus (slaapzaal € 18,50, 1pk € 25, 2pk vanaf € 38), Rúa Rei Don García 1 (ruim 1 km ten zuidoosten van de kathedraal), tel. 608 072

819, www.lucushostal.com. (4) Hostal Brios (afh. van het seizoen 1pk € 35-38, 2pk € 45-48, 3pk € 55-58), Rúa Laxeiro 6 (circa 1,5 km ten zuidoosten van de kathedraal), tel. 982 241 408, www.hostalbrios.com.

De etappe: goed gemarkeerd, onverharde paden, een beetje asfalt. Na de bergen van de afgelopen etappes begint u nu aan het vrij gemakkelijk uitwandelen van de route met zeer gematigde stijgingen en afdalingen.

Hoogteverschil: 300 m stijgen en 430 m dalen.

Lastige passages: iets over de helft van de afstand moet u circa 1,5 km in de berm langs de LU-530 lopen. Houd hier zo ver mogelijk links aan en houd de (deels snel rijdende) tegenliggers goed in de gaten.

Landschap: tot vlak voor Lugo is het een landelijke etappe met enkel fraaie stukken door bossen en over velden, ertussen liggen kleine dorpen, waarin niet eens een dorpscafé is.

Infrastructuur: Lugo, alles behalve een vliegveld ✈️ Pl. de la Constitución s/n, Tel. 982 223 985 📍 Pl. de Conde Fontao s/n 📍 kathe-

draal ma.-za. 9, 10.15, 11, 12, 13 en 20 uur (koor), zon- en feestdagen 9, 10, 11, 12, 13, 19 en 20 uur (koor), pelgrimszegen na de mis van 20 uur of voor groepen op aanvraag; spreekuur voor pelgrims dag, behalve vr. 8.30-13 en 17-19.10 uur ☩ Centro de Salud Praza do Ferrol 11 (binnen de stadsmuur, ten noorden van het centrum), 982 245 487; Hospital Universitario Lucus Augusti, Rúa Ulises Romero 1 (universiteitskliniek; ten oosten van het centrum), Tel. 982 221 064.

Variant: De omweg langs de kerk van Soutomerille kan rechtdoor worden afgesneden (700 m korter).

Opmerkingen: (1) Behalve een snack- en

frisdrankautomaat en een bron in Gondomar is er geen bar of winkel langs de route; sla daarom voldoende water en proviand in. (2) Rest. La Encina, dat direct bij de herberg met een pelgrimsmenu werft, kan niet aanbevolen worden. Een grotere keus aan tapasbars en restaurants vindt u in de sfeervolle steegjes van de oude binnenstad rond de Praza de Campo ten noorden van de kathedraal (rechts van de route). (3) In Lugo beginnen de laatste 100 km, die minimaal nodig zijn voor het verkrijgen van de pelgrimsoorkonde resp. 'Compostela', daarom beginnen veel pelgrims hier aan hun route. In de stedelijke herberg hebben echter diegenen voorrang, die al langer onderweg zijn.

Komend uit de herberg van **Castroverde (1)** lopen we naar rechts naar de hoofdstraat, steken die over en lopen over een klein pad in 10 min langs de zuidelijke dorpsrand naar het centrum **(2)**. Rechtdoor langs de Iglesia de Santiago Apóstol verlaten we de plaats op een grind-, later een bospad. Iets verder steken we de LU-530 over en volgen het weggetje ertegenover naar links omlaag. Voorbij de verspreid gelegen boerderijen van de buurtschap San Miguel eindigt het asfalt en wandelen we op fraaie onverharde paden licht op-en-neer deels door bos, deels langs akkers en weilanden naar de kerk en het kerkhof van **Souto de Torres (3; 1 uur)**. De Iglesia de San Tomé is van romaanse oorsprong en kreeg in de 18e eeuw haar Galicisch-barokke façade; het stenen wegwkruis stamt uit 1995. We slaan rechts de weg in, die we door het dorpje volgen en hem dan naar rechts verlaten op een veldweg. Door het gehucht **Mesón de Fraias** komen we op een T-splitsing (rechts het dorp Moreira), waar we links op een weggetje afslaan. Daarop lopen we door **Vilar de Cas** naar de splitsing van de route in

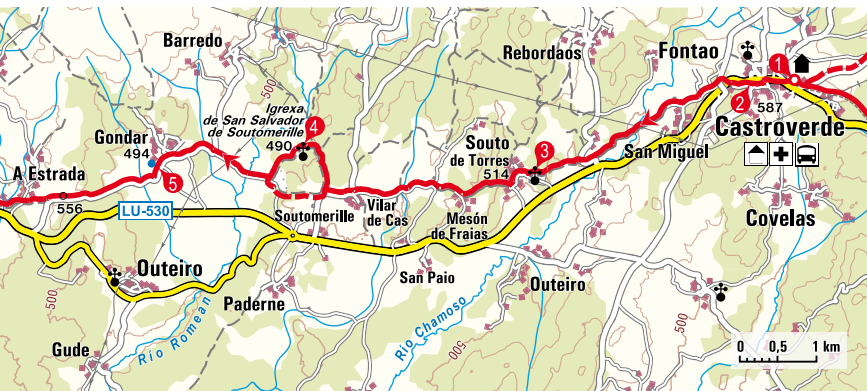

Soutomerille (45 min). De directe route voert rechtdoor verder. Maar we slaan rechts af en wandelen door het bos in 15 min naar de **Igrexa de San Salvador de Soutomerille (4)**.

Vergeten door de tijd (en de restaurateurs) liggen de oude, deels vervallen muren van de **Igrexa Parroquial de San Salvador de Soutomerille** (zo luidt haar volledige naam) in het bos. Haar oorsprong moet preromaans zijn, dus ongeveer in de 9e eeuw liggen; de langwerpige vensteropeningen in de absis stammen nog uit die tijd. In haar interieur herbergt ze graven van de Visigoten. Een eerste schriftelijke vermelding stamt uit 1122, samenhangend met het Monasterio de Souto Maireli. Rond 1619 werd het kerkje in de stijl van de renaissance fundamenteel verbouwd. Ooit was er ook een kleine nederzetting, dat getuigen de resten van de **Casa-Torre de Arriba** vlak voor de kerk. Het ooit met drie verdiepingen als een verdedigingstoren aangelegde woonhuis werd in 1590 gebouwd. De tamme kastanje met een indrukwekkende stam (**Casiñeiro da Correioira**) moet 350 jaar oud zijn en neemt met zijn wortels een oppervlak van 200 m² in.

Het pad naar links volgend slaan we na 10 min op de T-splitsing rechtsaf op een weggetje (van links komt de directe route) en wandelen naar **Gondar (5)**; de

Oeroude kastanje bij de kerk van Soutomerille.

eigenlijke dorpskern ligt rechts van de route, bijna bij de laatste huizen kan men bij 'Vending' snacks en frisdranken kopen of bij de fontein ertegenover water bijvullen. Daarna voert het op het weggetje iets steiler omhoog. Vlak na de grindgroeve gaan we op het hoogste punt rechts op een grindweg verder. We komen weer bij de LU-530, maar wandelen eerst op enige afstand parallel eraan, tot we op een T-splitsing links bij een stopbord komen en dan naar rechts circa 1,5 km in de berm van de weg moeten lopen (het bord 'Desvío Provisional', provisorische omleiding, is misschien niet meer van kracht).

Daarna verlaten we de LU-530 naar rechts richting Manzoi, passeren een

soort openluchttheater en worden dan naar links geleid op een grindweg, waarop we naar **A Viña (6)** wandelen (1.45 uur vanaf Gondar). We gaan naar rechts door het gehucht en slaan op het eind links een veldweg in. Weer deels door open bos komen we bij een landingsplaats voor helikopters, slaan rechtsaf, lopen met een bocht naar links over de snelweg (A-6) en weer op een grindweg verder; iets later snijden we op een paadje rechtdoor een haarspeldbocht af en steken de vierbaans LU-021 over. We zijn al in de gemeente Lugo, maar het pad loopt nog door een landelijk en dorps aandoend gebied.

Uiteindelijk worden we op de helling tegenover ons begroet door Lugo met zijn weinig attractieve façade van flatgebouwen, die de binnenstad omgeeft. Maar eerst dalen we af in het dal van de Río da Chanca en steken de rivier over. Daarna lopen we langs de **Alb. Casa da Chanca** (1.15 uur vanaf A Viña) steil omhoog naar een trap en over de weg. Steeds rechtdoor omhoog komen we bij de stadsmuur van Lugo en de routesteen met de aanduiding 99,583 km naar Santiago. We lopen door de poort in de stadsmuur en vinden in de tweede (bredere) weg rechts de openbare herberg van **Lugo (7; 15 min)**.

Het 2000 jaar oude **Lugo** heeft veel te bieden, maar op uw waarschijnlijk vrij korte pelgrimsvisite moet u zich minstens drie dingen voornemen: een wandeling op de **Muralla Romana** rond de binnenstad. De beste tijd daarvoor is de late namiddag, als de zon de stad en omgeving in een gouden licht doopt en half Lugo samenkomt op de Romeinse stadsmuur om te flaneren of te joggen. Een bezoek aan de romaans-gotische **Catedral**

de Santa María. En ten slotte een wandelingetje door de **smalle steegjes** van de oude binnenstad ten noorden van de kathedraal, waar onder arcaden en op kleine pleintjes talrijke restaurants tot een verblijf uitnodigen.

In de moeizame Cantabrische Oorlogen (25-19 v.Chr.) hadden de Romeinen het noordwesten van het Iberisch schiereiland veroverd. Daarna was het zaak de gebieden te beheeren door de aanleg van nieuwe bestuurscentra. Rond het jaar 15-13 v.Chr. sloegen de Romeinen op het plateau boven de Río Miño een militair kamp op. De standplaats was ideaal: behalve de strategisch gunstige nabijheid tot de rivier bood hij de op hygiëne gestelde Romeinen ook warme thermale bronnen. Ze noemden de plaats ter ere van keizer Augustus 'Lucus Augusti', waarbij 'Lucus' waarschijnlijk terugvoert op een Keltische tempel, die was gewijd aan de zonnegod Lug. Dankzij talrijke pottenbakkerswerkplaatsen groeide de stad uit tot een belangrijke antieke industriestandplaats en werd uiteindelijk de hoofdstad van de Romeinse provincie Gallaecia, die vanaf de 3e eeuw versterkt werd met de **Muralla Romana**. Ze is de grootste en enige compleet bewaard gebleven stadsmuur, die het ooit reusachtige Romeinse imperium naliet: het 2,117 km lange, tot 7 m brede en 8 tot 12 m hoge bouwwerk omsloot de hele binnenstad, van de ooit 85 halfronde vestingtorens zijn er nog 71 bewaard gebleven. Met de motivering, dat het een 'uniek en buitengewoon voorbeeld van een Romeinse militaire vesting' is, werd de muur in 2000 tot UNESCO-Werelderfgoed verklaard. Haar voortbestaan dankt ze aan een voorzichtige stadsplanning: terwijl veel andere steden ruimte schiepen door de ongegeeneerde afbraak van de beperkende stadsmuren, loste men het probleem in Lugo op doordat men vanaf de 19e eeuw aan de oorspronkelijke vier stadspoorten zes extra toegangen toevoegde.

2000 jaar geschiedenis: de Romeinse stadsmuur, de gotische kathedraal en hedendaagse flaneerders.

Uitzicht vanaf de Romeinse stadsmuur op de binnenstad van Lugo.

De pelgrims betreden de binnenstad aan de oostzijde door de **Porta de San Pedro**, een van de vier Romeinse stadspoorten, waardoor de uit Astorga komende Romeinse weg XIX Lugo bereikte; in de middeleeuwen stond de poort vanwege de vele uit Toledo komende handelaren ook bekend als 'Puerta Toletana'. Oorspronkelijk verliet de Camino Primitivo de stad in het westen door de **Porta Miñá** (ook Porta do Carme), de enige vrijwel ongewijzigd gebleven Romeinse stadspoort. Tegenwoordig kiezen de meeste pelgrims de directe route door de **Porta de Santiago** tegenover de kathedraal. Boven de poort rijdt een grimmige Santiago Matamoros op zijn witte paard – Jacobus als Morendoder. Bisschop Izquierdo Tavira had in de 18e eeuw de ooit smalle Romeinse poort laten verbreden voor het koetsverkeer.

Direct ertegenover ontstond vanaf 1129 de romaanse **Catedral de Santa María** (dag. 8.25-20.45 uur). In de 14e eeuw werd de romaanse door een gotische apsis met zijkapellen vervangen. Men betreedt de kathedraal door het romaanse noordportaal. Een barok meesterwerk is de kapel, waarin de middeleeuwse stenen sculptuur van de **Virgen de los Ojos Grandes** (Moedergodin met de grote ogen), de stadspatrones van Lugo, vereerd wordt. De bouwmeester van de kapel was niemand minder dan Fernando de Casas Novoa: zijn beroemdste werk is de façade van de kathedraal van Santiago de Compostela. Eveneens in de barok ontstond het prachtig uitgevoerde hoogaltaar (**Capilla Mayor**). Zijn bijzonderheid: in heel Spanje bezitten alleen de kathedralen van Lugo en Toledo het voorrecht van de 'eeuwige aanbidding': sinds 600 jaar wordt ononderbroken, dag en nacht, bij het hoogaltaar een gebed van het allerheiligste sacrament gehouden (**Exposición del Santísimo Sacramento**). Door zijdeuren kan het centrale koor met zijn fijngesneden houten preekgestoelte (1624) worden betreden. Aan de oostzijde van de kathedraal (voor de apsis) werden in de jaren 60 van de vorige eeuw bij bouwwerkzaamheden op de Praza de Santa María de resten van een oud Romeins badhuis (**Piscina Romana**) gevonden. Loopt u van hier naar de Praza Mayor, daarvoor rechts in de Rúa de Bispo Aguirre en direct voor de stadspoort (Porta do Bispo Aguirre) links in de kleine steeg, dan ziet u de resten van een kleine tempel (**Templo Romano**) uit de laatromeinse tijd (4e eeuw), waarvan de functie nog niet is opgehelderd. Aan de noordzijde van de kathedraal voeren de in de bestrating ingemetselde St. Jacobsschelpen u naar de **binnenstad**. Met zijn wirwar van steegjes, de op stevige zuilen rustende arcadengangen en asymmetrische pleintjes lijkt het op het kleine broertje van